

**НАУКОВІ ПІДХОДИ АКАДЕМІКА
М. Д. ПОТЬОМКІНА (1885-1965)
ДО ПЛЕМІННОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ
СИМЕНТАЛЬСЬКОЇ ПОРОДИ**

**SCIENTIFIC APPROACHES
OF ACADEMICIAN M. D. POTOMKIN
(1885-1965) TO THE BREEDING
IMPROVEMENT OF THE SIMMENTAL
BREED**

Апостол М. В.,

старший науковий співробітник,
Національна наукова
сільськогосподарська бібліотека,
Національна академії аграрних наук
(Україна, Київ),
e-mail: apostolmv_online.ua,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3682-9972>

Apostol M.,

Senior Researcher, National Scientific
Agricultural Library, National Academy of
Agrarian Sciences (Ukraine, Kiev),
e-mail: apostolmv_online.ua,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3682-9972>

Мета статті – висвітлити теоретичний і практичний внесок академіка М. Д. Потьомкіна в селекційне вдосконалення симентальської породи великої рогатої худоби. Методологія дослідження ґрунтується на використанні принципів об'єктивності, системності, комплексності. Автор використав загальнонаукові, міждисциплінарні та спеціальні історичні методи. Наукова новизна статті полягає в тому, що вперше узагальнено запропоновану М. Д. Потьомкіним програму селекційного вдосконалення симентальської породи, яка передбачала експедиційне обстеження центрів породного розведення та запровадження перспективного планування, введення племінних книг, регулярне проведення виставок та породну експертизу, породне районування. Учений наголошував на необхідності розробки положення про типи конституції та їх варіації у межах симентальської породи; підготовку стандартів типів і шкали оцінки промірів та індексів. Доведено, що в основу племінної роботи з симентальською породою М. Д. Потьомкін покладав вчення про оцінку тварин за екстер'єром і конституцією, що ґрунтувалося на законі співвідносного розвитку та біологічного взаємозв'язку форми та функції.

Ключові слова: тваринництво, скотарство, симентальська порода, продуктивність, конституція, екстер'єр, М. Д. Потьомкін.

The purpose of the article is to highlight the theoretical and practical contribution of Academician M. D. Potemkin in the selection improvement of the Simmental breed of cattle. The research methodol-

ogy is based on the use of the principles of objectivity, system, complexity. The author used general scientific, interdisciplinary and special historical methods. The scientific novelty of the article is that for the first time the proposed by M. D. Potemkin program of selection improvement of Simmental breed, which included expeditionary inspection of breeding centers and the introduction of long-term planning, introduction of pedigree books, regular exhibitions and breed expertise, breed zoning was generalized. The scholar stressed the need to develop regulations on the types of constitution and their variations within the Simmental breed; preparation of standards of types and scales of estimation of measurements and indices. It is proved that the basis of breeding work with Simmental breed M. D. Potemkin laid down the doctrine of the evaluation of animals by their exterior and constitution, which was based on the law of relative development and the biological relationship of form and function.

Keywords: animal husbandry, cattle breeding, Simmental breed, productivity, constitution, exterior, M. D. Potemkin.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку тваринництва в Україні вагомого значення надається вивченню творчого спадку відомих вітчизняних і зарубіжних учених, які розробили та випробували ефективні методи та системи розведення та селекції сільськогосподарських тварин. Окремі їх наукові розробки не втратили свого значення і можуть з успіхом використовуватися при розробленні подальшої стратегії ведення галузі тваринництва, зростання її конкурентоспроможності в умовах євроінтеграції.

Серед когорти визнаних вітчизняних учених достойне місце посідає академік ВАСГНІЛ Микола Дмитрович Потьомкін, який розробив основи чистопорідного розведення сільськогосподарських тварин, на прикладі найбільш поширеної породи великої рогатої худоби минулого сторіччя – симентальської, розвинув вчення про конституцію та екстер'єр, намітив шляхи становлення племінної служби в СРСР.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі складові творчого спадку вченого висвітлено у публікаціях Ю. Д. Рубана [11], В. П. Бурката [2], І. С. Бородай та інших дослідників зоотехнічної науки [1]. Однак до цього часу не систематизовано наукову спадщину М. Д. Потьомкіна, не показано ефективність його наукових розробок для розвитку вітчизняного скотарства.

Метою статті є історико-науковий аналіз наукових праць академіка М. Д. Потьомкіна, присвячених селекційно-племінному вдосконаленню симентальської породи, у контексті його наукової та педагогічної діяльності. Для виконання дослідницьких завдань автор використав загальнонаукові, міждисциплінарні та спеціальні історичні методи, широку джерельну базу, основу якої складають наукові праці М. Д. Потьомкіна.

Виклад основного матеріалу. Нами з'ясовано, що до розробки наукових основ селекційно-племінного вдосконалення симентальської породи, зокрема формування її масиву в Україні та створення племінної бази, М. Д. Потьомкін долучився вже на початку своєї трудової діяльності. Відразу після закінчення Московського сільськогосподарського інституту за дорученням Департаменту землеробства його відряджено до Швейцарії для ознайомлення з передовим досвідом ведення скотарства. Він відвідав кращі племінні гнізда симентальської худоби у Галлі, Берні, Цюриху. Особливо глибоке враження на вченого здійснив візит до господарства І. І. Ребмана, яке стало взірцевим завдяки зусиллям досвідченого вченого-скотаря І. Кеппелі [1].

У 1911 р. Миколу Дмитровича призначено старшим губернським спеціалістом з тваринництва Орловського губернського земства та членом експертної комісії Орловської племінної книги, відкритої, передусім, для симентальської породи. Він бере активну участь в організації державних племінних розплідників симентальської худоби, їх комплектуванні, у зв'язку з чим неодноразово від'їздить у закордонні відрядження, де особисто добирає кращий племінний матеріал. Його зусиллями в Орловській губернії організовано Ярищенський племінний розплідник симентальської худоби, який у 1912–1915 роках отримав сім золотих та більше 30 срібних медалей [1].

У перші роки радянської влади М. Д. Потьомкін розробив і подав на розгляд Раднаркому РСРП план заходів для розбудови племінного тваринництва в країні. Серед першочергових завдань племінної роботи з симентальською худобою особливого значення надавав: 1) регулярному обстеженню та експертизі її племінного фонду; 2) визначенню центрів розведення породи та створення мережі племінних господарств і розплідників; 3) запровадженню перспективного планування селекційно-племінної роботи конкретно для кожного центру із урахуванням наявної кормової бази. Учений приділяв значну увагу оцінці племінного поголів'я за класністю для розділення між заводами та розплідниками. Завдання перших вбачав у вдосконаленні племінних якостей породи, останніх – у широкому тиражуванні поліпшувального племінного матеріалу. Основними положеннями у роботі племінних господарств вважав: чистопородність, однотипність, класність. Підкреслював, що кожне племінне господарство повинно мати своє заводське обличчя [5].

Важливими організаційними елементами з удосконалення племінного тваринництва академік М. Д. Потьомкін вважав виставки та племінні книги. Вважав за доцільне ведення племінних книг різних типів: державних, до яких необхідно заносити племінний матеріал вищого порядку, зосереджений у розплід-

никах державного значення; губернських, де б записували племінний матеріал місцевого значення, реєстраційних при опорних парувальних пунктах. На думку вченого, при запровадженні вищезазначеної системи ведення племінних книг отримаємо закінчену і логічну систему роботи з масового поліпшення тваринництва [4].

У 1918 р. М. Д. Потьомкіна призначають старшим губернським спеціалістом з тваринництва Орловського губземкомісаріату та уповноваженим Надзвичайної комісії з охорони племінного тваринництва Орловської та Брянської губерній. У 1921 р. – заступник начальника управління тваринництва Наркомзему РРФСР, а в 1922 р. – завідувач управління. З 1921 р. разом з П. М. Кулешовим та іншими вченими його вводять до складу Центральної зоотехнічної комісії – вищого зоотехнічного органу в країні. У 1923 р. М. Д. Потьомкіна затверджують консультантом «Держплемкультури» [1].

У цей час не на мить не припиняє роботи з симентальською породою. У своїй монографії «Из истории улучшения русского скотоводства» (1926) наводить коротку історичну довідку щодо походження цієї породи та ґрунтовну характеристику її біологічних властивостей, порівнює методи її селекції у європейських країнах та на батьківщині. Причину швидкого поширення породи вбачає у поєднанні в ній «всех трех видов продуктивности: мясности, молочности и рабочей способности при большой эластичности в смысле возможности преимущественного развития одного вида» [4, с. 286].

Учений наголошує, що племінний підбір повинен першочергово ґрунтуватися на врахуванні особливостей конституції, оскільки така оцінка за своєю суттю є анатомічним дослідженням живої тварини, а очі експерта виконують роль скальпеля. В основу відпрацьованої ним теорії оцінки тварин покладав закон Ч. Дарвіна про співвідносність розвитку та біологічний взаємозв'язок форми та функції. За результатами дослідження поголів'я корів симентальської породи 137 кращих господарств УРСР та РРФСР (13310 гол.) обґрунтував зв'язок між молочною продуктивністю та живою масою у корів. Це було експедиційне обстеження сименталів, яке почалося в 1957 р. і продовжувалося до останніх днів життя М. Д. Потьомкіна. Кожна тварина індивідуально оцінювалася за типом, потім встановлювався зв'язок між ознаками. Крупні корови з високою молочною продуктивністю виявилися більш продуктивними як на 100 кг живої маси, так і за удоєм [7].

Академік М. Д. Потьомкін наголошував на необхідності розробки положення про типи конституції та їхні варіації у межах породи, підготовку стандартів типів та шкали оцінки промірів та індексів різних порід. Наявність у симентальській породи різних типів розглядав

як сприятливу обставину у племінній роботі з нею [6]. Дотримувався думки, що у племінній справі потрібно надавати перевагу чистопородному розведенню. Вважав чистопородну племінну худобу золотим фондом країни, який необхідно зберігати та вдосколювати. Щодо поліпшення малопродуктивної худоби рекомендував схрещування, оскільки «племенное разведение животных с внедрением улучшающей племенной крови в массу скота... является классической космополитической мерой к массовому улучшению животноводства, единственно действительной, без которой не обходилось улучшение ни одного вида животных ни в одной стране всего света» [4, с. 248].

Викладаючи зоотехнію в різних містах колишнього Союзу, а саме в Білоруському інституті сільського і лісового господарства (1925–1931), Азейбарджанському політехнічному інституті (1926–1931), Харківському зоотехнічному інституті (1931–1935, 1943–1965), Білоцерківському сільськогосподарському інституті (1935–1938), мав змогу порівняти результати схрещування симентальської худоби з місцевими породами. Зокрема, в Азербайджані вивчав схрещування місцевої кавказької худоби з симентальською. Очолуючи з 1931 по 1935 рр. кафедру спеціальної зоотехнії Харківського зоотехнічного інституту, ініціював схрещування сірої української та симентальської худоби у племінних радгоспах «Тростянець», «Терезине», «Хмельовик», «Шамраївка», «Червоний велетень». У результаті були створені елітні стада сименталізованої худоби з продуктивністю 4000–5000 кг молока жирністю 3,9–4% [1]. Утім, розпочату роботу було призупинено через Другу світову війну та евакуацію племінної худоби. У воєнні роки проводив роботу з організації племінних господарств на базі промислових радгоспів Новосибірської і Оренбурзької областей. У повоєнні роки за завданням Міністерства сільського господарства УРСР вивчав стан тваринництва західних областей. Визначив основні центри розведення симентальської худоби, вказав на необхідність організації державних племінних розплідників у Чернівецькій, Станіславській та Дрогобицькій областях. М. Д. Потьомкін одним із перших піднімає питання щодо централізації племінної справи. Він відмічав, що окремі породи досягли значної чисельності, і тому неможливо централізувати роботу з поліпшення усіх порід в одній комісії, як це було при Центральній зоотехнічній комісії. Необхідно створювати спеціальні ради по роботі з породою, до завдань яких включити: а) обстеження і експертизу племінних тварин; б) апробацію нових ліній; в) ведення племінних книг; добір тварин на виставки тощо.

На знак визнання заслуг вченого у розвитку вітчизняного тваринництва його обирають академіком ВАСГНІЛ, а також головою Ради експертів на ВДНГ та Ради з удосконалення

симентальської породи в УРСР і заступника голови союзної Ради. В останні роки свого життя академік М. Д. Потьомкін вирішує найбільш складні та суперечливі проблеми племінної справи: використання різних типів племінних тварин симентальської породи з метою визначення ефективних поєднань; оцінка плідників із врахуванням впливу підбору; удосконалення системи лінійного розведення; формування рекордної продуктивності, основи породного районування та ін. Зокрема, у селекційній роботі з симентальською породою важливого значення надавав лінійному розведенню. Вважав, що для ведення заводської лінії необхідно знати, що собою представляє тип лінії, в яких поєднаннях при підборі цей тип утримується, при якому підборі отримують добрі результати. Для цього необхідні знання позитивних та негативних якостей лінії. При веденні лінії основного значення надавав стійкій спадковості плідника в передачі цінних якостей з обов'язковим урахуванням того, на якому маточному поголів'ї, якого типу і класу отримані потомки родоначальника лінії класу еліта-рекорд, еліта, І класу та їх число. Щодо тривалості лінії і можливості зберігання в ній типових особливостей, вважав, що вони спостерігаються до четвертого-п'ятого покоління потомків і навряд чи мають подальше право на самостійне існування. Провів інвентаризацію ліній та споріднених груп симентальської породи, дав їм комплексну оцінку [8; 9].

У питаннях добору та підбору тварин дотримувався думки, що немає абсолютних поліпшувачів і погіршувачів. Успіх залежить від уміння селекціонера поєднувати тварин. Один із перших серед вітчизняних учених відхилив теорію індивідуальної потенції Зеттегаста, яка ґрунтувалася на видатних новоутвореннях індивідів як випадкових явищах. Даний феномен пояснює вмільм заводським підбором, який є не тільки невипадковим, а більш того, він складає завдання заводської роботи [1]. Особливого значення надавав вивченню рекордної продуктивності тварин. Як складова при оцінці племінних тварин рекорд є вираженням тієї фізіологічної функції, яка для нас важлива з точки зору її господарської цінності.

Придїляв багато уваги породному районуванню, вбачаючи в ньому необхідну умову планомірної зоотехнічної роботи з удосконалення великих масивів худоби. Перший план і карта породного районування УРСР були розроблені в 30-ті роки саме М. Д. Потьомкіним, де ним виділено три райони за напрямками скотарства: північний – молочний, середній – м'ясо-молочний і південний – м'ясо-молочний робочий. Він визначив для різних районів, враховуючи природні та господарсько-економічні умови, типи худоби, які б щонайкраще відповідали поставленим завданням селекції [4].

При Харківському зооветеринарному інституті засновано наукову школу академіка

М. Д. Потьомкіна, де його учні активно і плідно продовжують розвивати його починання. Науковою школою визначені перспективи розвитку селекційних проблем у ХХІ ст.: вчення про конституцію тварин, яке буде спрямовуватися на вивчення найбільш суттєвих технологічних ознак у тварин; створення здорових і конституціонально міцних особин, стресостійких у процесі експлуатації (в молочному скотарстві – у процесі машинного доїння), стійких типів і порід до різноманітних захворювань [11].

Висновки. Таким чином, академіком ВАС-ГНІЛ М. Д. Потьомкіним окреслена чітка програма селекційно-племінного вдосконалення симментальської породи, яка передбачала, експедиційне обстеження центрів породного розведення та запровадження перспективного планування, введення племінних книг, регулярне проведення виставок, породне районування. Учений наголошував на необхідності розробки положення про типи конституції та їхні варіації у межах симментальської породи; підготовку стандартів типів та шкали оцінки промірів та індексів. У основу племінної роботи з симментальською породою покладав вчення про оцінку тварин за екстер'єром і конституцією, що ґрунтувалося на законі співвідносного розвитку та біологічного взаємозв'язку форми та функції. Систематизовано наукові праці М. Д. Потьомкіна з удосконалення симментальської породи за такими напрямками: використання різних типів племінних тварин у племінному підборі з метою визначення ефективних поєднань; оцінка плідників із врахуванням впливу підбору; удосконалення системи лінійного розведення; формування рекордної продуктивності тварин, основи породного районування та ін.

Список використаних джерел

1. Бородай І. С. Теоретико-методологічні основи становлення та розвитку вітчизняної зоотехнічної науки: монографія. Вінниця, 2012. 416 с.
2. Буркат В. П., Бородай І. С. Історичні аспекти розвитку теорії селекції у скотарстві України: монографія. Київ: Аграрна наука, 2006. 584 с.
3. Потьомкін М. Д. До матеріалів по вивченню метизації великої рогатої худоби на Україні. *Збірник наукових праць по розплоду сільськогосподарських тварин*. К.-Дніпропетровськ: Держ. вид-во колг. і радгоспн. літ-ри УРСР, 1935. Т.3. С.67–92.
4. Потемкин Н. Д. Из истории улучшения русского скотоводства *Избранные сочинения*. М.: Колос, 1971. 311 с.
5. Потемкин Н. Д. К вопросу об улучшении симментальской породы крупного рогатого скота на Украине. *Доклады на научной конференции, посвященной 20-летию юбилею института (1930-1950 гг.)* / УНИИЖ. Харьков. 1950. С. 22–24.
6. Потемкин Н. Д. К вопросу о мощности костяка у симменталов и в связи с ним о типах их. *Вестник животноводства*. 1916. №1. С.28–30.
7. Потемкин Н. Д. Корреляция молочной продуктивности коров с живым весом. *Доклады ВАСХ-НИЛ*. №5. 1964. С.40–41.

8. Потемкин Н. Д. Совершенствование симментальской породы на Украине. *Советская зоотехния*. 1950. №7. С.29–38.

9. Потемкин Н. Д. Симментальская порода крупного рогатого скота и ее дальнейшее улучшение. *Избранные сочинения*. М.: Колос, 1971. С.192–194.

10. Потемкин Н. Д. Симментальская порода крупного рогатого скота и ее типы в исторической последовательности их развития. *Закономерности индивидуального развития сельскохозяйственных животных*: тезисы докл. научн. совещ., сент. 1962. М., 1962. С.114–116.

11. Рубан Ю. Д. Образование и развитие научной школы П. Н. Кулешова – Н. Д. Потемкина – Ю. Д. Рубана. Киев: Аграрная наука, 2009. 538 с.

References

1. Borodai I. S. (2012). Teoretyko-metodologichni osnovy stanovlennja ta rozvytku vitchyznjanoyi zootehnikhnoyi nauky [Theoretical and methodological bases of formation and development of domestic zootechnical science]. Vinnycja. 416. [in Ukrainian].
2. Burkat V. P., Borodai I. S. (2006). Istorychni aspekty rozvytku teorii selekciji u skotarstvi Ukrainy [Historical aspects of the development of the theory of selection in cattle breeding in Ukraine]. Kyiv: Aghrarna nauka. 584. [in Ukrainian].
3. Potjomkin M. D. (1935). Do materialiv po vyvchennju metyzaciji velykoji roghatoji khudoby na Ukraini [To the materials on the study of cattle breeding in Ukraine]. Zbirnyk naukovykh pracj po rozplodu siljsjokoghospodarsjkykh tvaryn [Collection of scientific works on breeding of farm animals]. Kyiv-Dnipropetrovsjky. 3: 67–92 [in Ukrainian].
4. Potemkin N. D. (1971). Iz istorii uluchshenija russkogo skotovodstva [From the history of improving of Russian cattle breeding]. Izbrannye sochinenija [Selected works]. Moscow. 311. [in Russian].
5. Potemkin N. D. (1950). K voprosu ob uluchshenii simmental'skoj porody krupnogo roगतого skota na Ukraine [To the question of improving the Simmental cattle breed in Ukraine]. Doklady na nauchnoj konferencii, posvjashhennoj 20-letnemu jubileju instituta (1930–1950 gg.) [Reports at a scientific conference dedicated to the 20th anniversary of the institute (1930–1950)]. Har'kov. 22–24. [in Russian].
6. Potemkin N. D. (1916). K voprosu o moshhnosti kostjaka u simmentalov i v svjazi s nim o tipah ih [To the question of the power of the skeleton in Simmentals and in connection with it about their types]. Vestnik zhivotnovodstva [Livestock Bulletin]. 1. 28–30. [in Russian].
7. Potemkin N. D. (1964). Korrelyacija molochnoj produktivnosti korov s zhivym vesom [Correlation of milk productivity of cows with live weight]. Doklady VASHNIL [VASKHNIL reports]. 5. 40–41. [in Russian].
8. Potemkin N. D. (1950). Sovershenstvovanie simmental'skoj porody na Ukraine [Improvement of the Simmental breed in Ukraine]. Sovetskaja zootehnika [Soviet zootechnics]. 7. 29–38. [in Russian].
9. Potemkin N. D. (1971). Simmental'skaja poroda krupnogo roगतого skota i ee dal'nejshee uluchshenie [Simmental breed of cattle and its further improvement]. Izbrannye sochinenija [Selected Works]. Moscow. S.192–194. [in Russian].

10. Potemkin N. D. (1962). Simmental'skaja poroda krupnogo rogatogo skota i ee tipy v istoricheskoj posledovatel'nosti ih razvitija [Simmental breed of cattle and its types in the historical sequence of their development]. Zakonomernosti individual'nogo razvitija sel'skohozjajstvennyh zivotnyh [Regularities of the individual development of farm animals]: tezis dokl. nauchn. soveshh., sent. Moscow. 114–116. [in Russian].

11. Ruban Ju. D. (2009). Obrazovanie i razvitie nauchnoj shkoly P.N. Kuleshova – N.D. Potemkina – Ju. D. Rubana [Forming and development of the scientific school of P. N. Kuleshova – N. D. Potemkina – Yu. D. Ruban]. Kiev. 538. [in Russian].